

2. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010.– №12 С.103-108.

3. Україна на передодні міжнародного року кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Minagro.gov.ua/page/?12683>. – Назва з екрану.

4. Безус Р.М. Роль кооперативів у розвитку органічного агровиробництва / Р.М. Безус, М. Ляфльор // Інноваційний менеджмент збалансованого (сталого) природного агровиробництва: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження Ф.Т. Моргуна (м. Дніпропетровськ, 23–24 жовтня 2014 р.). – Дніпропетровськ: Вид-во «Свідлер А.Л.», 2014 – С.245–246.

5. Безус Р.М. Податок з доходу підприємства як системоутворюючий елемент бездефіцитної бюджетної політики / Р.М. Безус // Інвестиції: практика та досвід: науково-практ. журнал. – 2010. – № 24. – С. 44–46.

6. Ревуцька А.О. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / А.О. Ревуцька // Актуальні проблеми економіки: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених. – Умань, 2010. – С. 15–17.

© Крючко Л.С., 2017

2.4. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агровиробництва (на прикладі Сумської області)

Сільське господарство належить до найдавніших видів економічної діяльності людини на території України. І зараз воно відноситься до важливих галузей міжнародної спеціалізації нашої держави в цілому та Сумської області зокрема. Продукція сільського господарства є ресурсною складовою виробництва у різних галузях національної економіки, а у харчовій промисловості – її основою. Від ступеня насичення ринку продовольчими товарами сільськогосподарського походження і доробки, їхньої якості та ціни (доступності) залежить забезпечення населення продуктами харчування, що, в свою чергу, є однією з основних задач агровиробництва.

Сільське господарство, особливо розміщення галузей рослинництва, структура посівних площ та їх раціональне

використання, суттєво залежить від природних умов, перш за все, земельно-грунтових та агрокліматичних, які в Сумській області досить сприятливі [2, 5] для певних культур помірного поясу і саме вони повинні визначати зональну спеціалізацію та територіальну структуру сільського господарства цього регіону України.

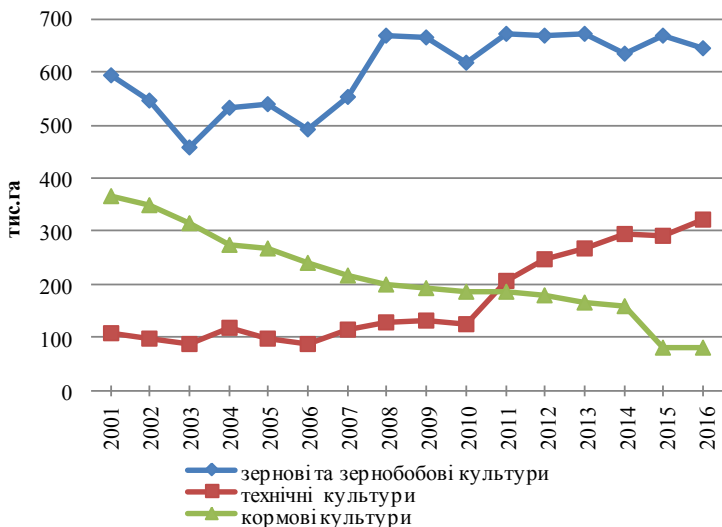
Загальна площа сільськогосподарських угідь Сумської області – 1,7 млн. га, з них понад 0,9 млн. га – рілля. Розораність території становить 51,7%, частка сільськогосподарських угідь перевищує 72,4%. Однак на сьогодні є підстави говорити про невідповідність структури рослинництва Сумської області, зокрема розподілу посівних площ між основними групами сільгоспкультур, природним передумовам регіону.

Загальна посівна площа в Сумській області у 2014 році складала 1086,3 тис. га, а у 2016 році зросла іще на 28,6 тис. га, – до 1114,9 тис. га угідь, основна частина яких – 647,3 тис. га використовується під посіви зернових та зернобобових культур.

Аналізуючи рис. 1, де показано динаміку змін посівних площ основних груп сільськогосподарських культур, можна сказати, що за період з 2000 по 2016 роки посівна площа змінювалася непропорційно для різних груп культур. Так, за вказаний час, площі, відведені під посіви зернових і зернобобових, зросли на 98,8 тис. га (з 548,5 до 647,3 тис. га). Основну частину у їх складі починає займати кукурудза на зерно (317,7 тис. га у 2014 р. і 311,8 тис. га у 2016 р.), хоча пріоритетним для Сумщини в рослинництві завжди було вирощування озимої пшениці, під урожай якої у 2016 р. було відведено лише 218,6 тис. га.

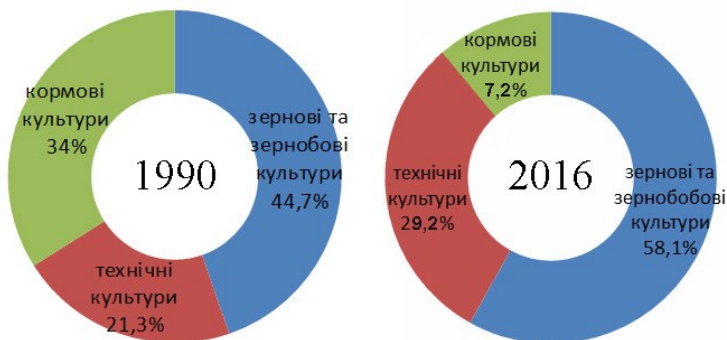
Площа під посівами технічних культур з 2001 по 2016 роки в Сумській області збільшувалась, перш за все, завдяки збільшенню посівних площ ріпаку, сої і соняшнику. Завдяки цим культурам, за вказаний період площа посівів технічних культур у регіоні зросла майже у 3 рази і досягла 325,7 тис. га.

Натомість площа кормових культур за період з 2001 по 2016 роки зменшилась більше, ніж у 4 рази – до 80,7 тис. га, а землі, які використовувались для цих культур раніше, пішли в обробіток під зернові та, особливо, технічні культури.

Рис. 1. Динаміка посівних площ основних груп сільськогосподарських культур у Сумській області

В сучасних умовах у відсотковому співвідношенні на зернові та зернобобові культури припадає 58,1%, технічні культури 29,2% і на кормові культури – 7,2% посівних площ.

Рис. 2. Структура посівних площ в Сумській області у 1990 і 2016 роках

Якщо порівняти ці частки з аналогічними, але станом на 1990 рік, то тоді на зернові та зернобобові культури припадало

44,7%, на технічні культури – 21,3%, на кормові – 34% [9]. Це свідчить про те, що з початком незалежності стрімко збільшилась посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури та технічні культури, натомість частка сільгоспугідь, відведених під кормові культури, різко скоротилась (рис. 2).

Серед зернових та зернобобових культур, що вирощуються у Сумській області, найбільша частка посівних площ відводиться під кукурудзу на зерно та озиму пшеницю (табл. 1) [6, 7].

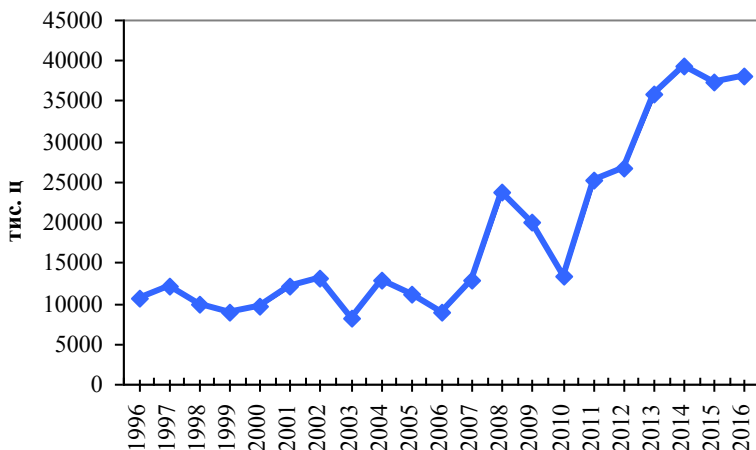
Таблиця 1

Посівні площі, відведені під урожай зернових і зернобобових культур в Сумській області

Культура	2010		2016	
	тис. га	%	тис. га	%
Кукурудза на зерно	141,0	23,01	311,8	48,44
Пшениця озима	228,3	37,26	218,6	33,96
Ячмінь ярий	121,0	19,75	52,6	8,17
Гречка	33,7	5,50	21,2	3,29
Овес	23,0	3,75	11,4	1,77
Жито озиме	23,6	3,85	7,4	1,15
Горох	7,8	1,27	5,6	0,87
Пшениця яра	18,9	3,08	4,2	0,65
Просо	3,2	0,52	1,6	0,25
Ячмінь озимий	1,0	0,16	1,0	0,16

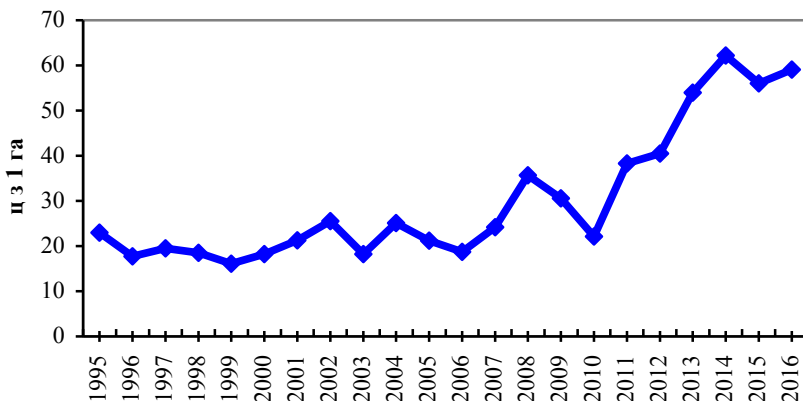
З інших культур у регіоні вирощують ячмінь, просо, овес, гречку, горох, тритикале (гібрид пшениці і жита), сорго, вику, квасолі. Зернові культури використовуються для різних підгалузей харчової промисловості, що виробляють хлібобулочні, макаронні та борошняні кондитерські вироби. Із зерна зернобобових виробляють крупи, борошно, різні кондитерські вироби, харчові й кормові концентрати. Із недозрілих плодів і зерна гороху (особливо цукрового), спаржевої квасолі, сої виготовляють консерви.

Збільшення посівних площ, відведених під зернові та зернобобові культури, а разом з ним і збільшення виробництва зерна (рис. 3), не в останню чергу спричинене збільшенням у регіоні кількості агропромислових підприємств, сировиною для яких є зерно чи орієнтованих на зберігання та експорт зерна.

Рис. 3. Виробництво зернових та зернобобових культур у Сумській області (тис. ц) [8]

На сьогоднішньому етапі розвитку рослинництва, в Сумській області прослідковується тенденція до збільшення урожайності зернових та зернобобових культур (рис. 4), але якщо порівнювати ці показники з аналогічними у західноєвропейських країнах, то бачимо, що урожайність у регіоні суттєво нижча, ніж могла би бути.

Рис. 4. Урожайність зернових та зернобобових культур у Сумській області (ц/га) [8]

До групи технічних культур належать олійні культури – у насінні або плодах яких міститься не менш як 15% олії (соняшник – під його посіви у регіоні відведено найбільші площі [7], ріпак, соя, гірчиця, льон), ефіроолійні (у насінні або вегетативних органах яких накопичуються леткі олії із сильним і приємним запахом), прядивні (волокнисті – льон-довгунець і коноплі), цукроносні (цукрові буряки), крохмаленосні, лікарські та наркотичні рослини (табл. 2); окремі з них є сировиною для хімічної промисловості.

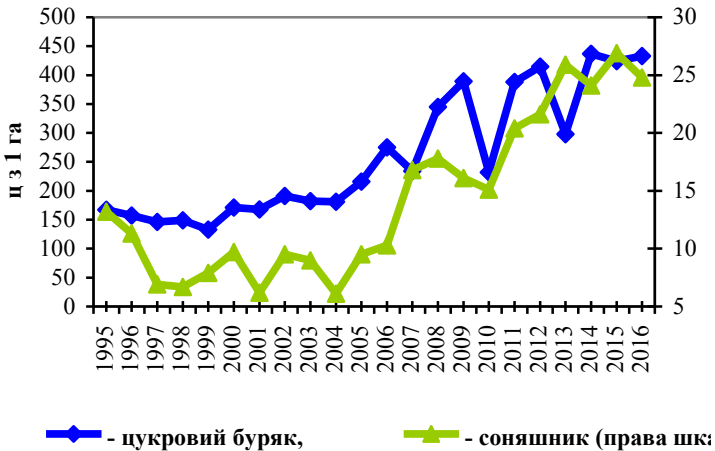
Таблиця 2

Посівні площі, відведені під урожай технічних культур
в Сумській області

Культура	2010		2016	
	тис. га	%	тис. га	%
Соняшник	85,18	45,78	192,7	60,05
Соя	52,5	28,22	119,1	37,11
Кольза (ріпак ярий)	13,91	7,48	2,9	0,90
Цукрові буряки	14,81	7,96	1,8	0,56
Ріпак	14,41	7,74	1,5	0,47
Льон	0,58	0,31	0,47	0,15
Коноплі	0,14	0,08	0,31	0,10

Основну частину (понад 60%) посівних площ технічних культур у регіоні займає соняшник на зерно – 192,7 тис. га. Протягом 2014-2016 рр. площі сільгоспугідь, що відведені під цю культуру, зросли на 31,2 тис. га. Зростають також площі, відведені під сою (від 52,5 тис. га у 2010 р. до 119,1 тис. га у 2016), яка вийшла за цим показником на друге місце серед технічних культур. Посіви соняшника та сої набагато перевищують посівні площі, що відводяться під урожай традиційних і найбільш відповідних природним умовам Сумщини цукрових буряків (посівна площа у 2016 р. лише 1,8 тис. га) і картоплі, хоча урожайність як соняшника, так і цукрових буряків значно вища, ніж на початку ХХІ століття (рис. 5). Варто відзначити, що посівні площі під урожай картоплі протягом 2010-2016 рр. скоротилася – з 63,6 до 57,7 тис. га).

Відтак замість цукрових буряків та картоплі на сьогодні ми спостерігаємо переважання посівів продовольчого та фуражного зерна, олійних культур, натомість посіви традиційних технічних культур майже зникли [6, 7].

Рис. 5. Урожайність деяких технічних культур у Сумській області (ц/га) [8]

Обсяг виробництва усіх видів технічної сировини й надалі повинен збільшуватись, передусім за рахунок підвищення врожайності і якості технічних культур. У зв'язку з цим, найважливішим завданням у виробництві технічних культур є забезпечення господарств новими сортами і гібридами та освоєння прогресивних енергоресурсозберігаючих, екологічно доцільних технологій їх вирощування.

Кормові культури включають кормові однорічні та багаторічні злакові та бобові трави, трав'янисті культури інших родин (хрестоцвітих, айстрових тощо), кормові коренеплоди, бульбоплоди, зернофуражні, баштанні, силосні й деякі інші культури.

Всі ці рослини потрібні як для харчової промисловості, так і для скотарства, свинарства, птахівництва, вівчарства та інших галузей тваринництва. Це – найбільша за кількістю видів рослин

група культур, однак за площею посівів основна частка припадає не на них, а на зернові та зернобобові культури.

Таблиця 3

Посівні площі, відведені під урожай кормових культур
в Сумській області

Культура	2010		2016	
	тис. га	%	тис. га	%
Картопля	63,6	58,94	57,6	35,84
Овочі закритого ґрунту	6,9	6,39	42,0	26,14
Трави однорічні	28,5	26,41	15,7	9,77
Кукурудза на силос	20,5	19,00	15,0	9,33
Кормові коренеплоди	11,1	10,29	11,0	6,85
Овочі відкритого ґрунту	2,3	2,13	10,6	6,60
Трави багаторічні	8,9	8,25	7,5	4,67
Баштанні культури	10,2	9,45	1,3	0,81

Підсумовуючи, можемо сказати, що рослинництво відноситься до сезонних виробництв з чітко вираженою технологічною послідовністю робіт, до складу яких входить обробіток ґрунту, внесення добрив, посів сільськогосподарських культур, догляд за рослинами, збирання врожаю, первинна доробка рослинницької продукції. Все це значною мірою залежить від природних, перш за все, ґрунтово-агрокліматичних умов певної території.

Проаналізувавши структуру рослинництва у Сумській області та зіставивши її з відповідними природними умовами регіону, можна говорити про невідповідність географії та спеціалізації рослинництва цим умовам. Остання полягає у деформації структури посівних площ, перш за все, завдяки стрімкому зростанню площі під посівами технічних культур. З 2001 по 2016 роки в Сумській області найшвидше збільшувалась посівні площі, відведені під урожай соняшнику, сої і ріпаку.

Натомість площа кормових культур з 2001 по 2016 роки зменшувалась і землі, які використовувались для цих культур раніше, пішли під зернові та, особливо, під названі вище технічні культури. Це не тільки порушило співвідношення культур у

сівозміні, а й негативно відбилося на кормовій базі поголів'я ВРХ, овець та свиней.

Основну частину посівних площ займає кукурудза на зерно 311,8 тис. га та соняшник на зерно – 192,7 тис. га. Це порушує науково обгрунтовану систему ротації польових культур (не витримуються сівозміни, допускаються відхилення від науково-обгрунтованих систем землеробства, порушуються технології обробітку ґрунтів) і робить структуру рослинництва надто виснажуючою стосовно земельних ресурсів та ґрунтів регіону.

Широкий розвиток рослинництва та невідповідність його сучасної спеціалізації ґрунтово-кліматичним умовам і темпам відновлення гумусу, призвели до того, що на території Сумської області налічується 220,19 тис. га земель (9,2% від загальної площі території), які піддаються деградації. Основними деградаційними процесами в області є дегуміфікація водна ерозія, підкислення та засолення ґрунтів.

Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, складає 305,1 тис. га, в тому числі 173,7 тис. га орних земель (14,2% від загальної площі цих угідь). У складі еродованих земель обліковується 63,9 тис. га з середньо- та сильнозмитими ґрунтами. Поряд з площинною ерозією, досить інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яруутворення. Площа ярів складає 2,56 тис. га. Окремо виділяються яружно-балкові системи з інтенсивністю ерозії, що перевищує нормативи у 10-20 разів [3].

Однією з відомих проблем є дегуміфікація. За даними Сумського центру «Облдержродючість», протягом 1995-2000 років вміст гумусу в ґрунтах області знизився на 0,1% – з 3,3% до 3,2%, тоді як за період 1970-1985 рр., тобто за 15 років, цей показник зменшився на 0,13% (з 3,5% до 3,37%).

В цілому за 40-річний період спостережень (1960-2000 роки) чорноземні ґрунти втратили відповідно 0,4-0,5% гумусу. За останні 10-15 років зменшення вмісту гумусу становить 0,2-0,4%. Більшість площ орних ґрунтів характеризується щорічним від'ємним його балансом на рівні 300-600 кг/га [1]. Це свідчить про те, що мінералізація органічної речовини відбувається інтенсивними темпами.

Особливою проблемою щодо раціонального використання ґрунтів (зокрема, чорноземів) Сумської області останнім часом є їх кислотна деградація, за масштабами якої область займає одне з провідних місць в Україні. Рівень рН ґрунтового розчину та гідролітичну кислотність відносять до основних агроекологічних показників, які насамперед характеризують комфортність умов вирощування сільськогосподарських культур, рівень ефективності використання мінеральних добрив.

У кислому середовищі ґрунтового розчину неможливо створити сприятливе азотне та фосфорне живлення рослин навіть при достатніх запасах цих елементів у ґрунті і внесених з добривами [10]. За підсумками досліджень 2002-2006 років, порівняно з 1997-2001 роками вміст P_2O_5 у ґрунтах області знизився з 119 до 107 мг/кг ґрунту. В 9-ти районах області вміст рухомого фосфору упав нижче рівня, зафіксованого обстеженнями 1965-1969 рр. [1].

Внаслідок означеної вище невідповідності між сучасною структурою посівних площ і природними умовами регіону, земельний фонд області має сталу тенденцію до погіршення також і за іншими якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоженість та ін.). Так, 611,1 тис. га (35,8%) сільськогосподарських угідь складають кислі ґрунти, солонцюваті (середньо і сильно) ґрунти займають 67,0 тис. га сільськогосподарських угідь, а засолені 106,0 тис. га. Крім того, 19,5 тис. га сільськогосподарських угідь займають перезволожені землі, 62,2 тис. га – заболочені [1, 4].

Особливо важливим є приведення структури посівних площ і спектру вирощуваних рослин до науково обґрунтованих норм і співвідношень. При цьому обов'язково повинні враховуватись не тільки економічна вигода, а й раціональність землекористування і ґрунтокористування зокрема, недопущення надмірного виснаження ґрунтів регіону, повернення до традиційних для його агрокліматичних і агроґрунтових умов сільськогосподарських культур.

Список джерел

1. Корнус А. О. Географічна оцінка родючості ґрунтів Сумської області // Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. – 2013. – Вип. 4. – С. 35-38.

2. Корнус А. О. Географія Сумської області: природа, населення, господарство / А. О. Корнус, І. В. Удовиченко, Г. Г. Леонтєва, В. В. Удовиченко, О. Г. Корнус. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 184 с.

3. Корнус А. О. Оцінка стану еродованості ґрунтів Сумської області // Вісник ЛНУ ім. І.Франка. Серія географічна. – 2003. – Вип. 29. – С. 191-196.

4. Корнус А. Оцінка стану земельних ресурсів Сумської області // Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту. ім. В. Гнатюка. – 2012. – №1 (31). – С. 215-219.

5. Нешатаев Б. Н., Корнус А. А., Шульга В. П. Региональные природно-территориальные комплексы Сумского Приднестровья // Наукові записки СумДПУ ім. А.С. Макаренка. Екологія і раціональне природокористування. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. – С. 10-31.

6. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2010 року: Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2010. – 54 с.

7. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2016 року: Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 53 с.

8. Рослинництво Сумської області (1995-2016 рр.). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=175&level=3>

9. Сумщина в цифрах: Статистичний щорічник / Державний комітет статистики України. Сумське обласне управління статистики. – Суми, 1992. – Ч.2. – 213 с.

10. Харченко О.В. Методика експертної оцінки економічної доцільності застосування добрив на прикладі умов Сумської області. – Суми: Університетська книга, 2005. – 33 с.

© Корнус А.О., 2017

Корнус А.О. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агропромисловства (на прикладі Сумської області). Фінансово-облікове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України: колективна монографія / за заг. ред. Л.І. Катан та Н.І. Демчук. Дніпро: Пороги, 2017. Розділ 2, глава 2.4. С. 163–173.